

Az értelmi fogyatékossgal élő és a mentálhigiénés problémákkal küzdő személyek cselekvőképessége

Az Európai Unióban (EU) mintegy 80 millió ember él valamilyen fogyatékossgal. Közülük sokaknak korlátozták vagy megvonták a cselekvőképességét, ami megakadályozza őket abban, hogy önálló életet élhessenek és a saját életükről döntéseket hozhassanak.

A fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló ENSZ-egyezmény (CRPD) paradigmaváltást hozott a fogyatékossgal fogalmi megközelítésében. Az egyezmény úgy tekint a fogyatékossgal élő személyekre, mint akik másokkal azonos alapon rendelkeznek jogokkal, és a személyt helyezi az őt érintő minden döntés középpontjába. A fogyatékossgal ilyen jogi alapú megközelítése alapjaiban befolyásolja a cselekvőképességre vonatkozó jogszabályokat és végrehajtásukat.

Mit jelent a cselekvőképesség?

A cselekvőképesség képessé teszi a személyt arra, hogy jogilag érvényes döntéseket hozzon, és kötelező erejű szerződéses jogviszonyt létesítsen. A személy ezáltal jogalannyá válik, aki törvény adta jogokkal és kötelezettségekkel rendelkezik. A cselekvőképesség azért különösen fontos, mert az élet minden területére kihat, a lakóhely megválasztásától kezdve a házasságkötési döntéseken és a munkaszerződések aláírásán át a szavazatok leadásáig. A CRPD „A törvény előtti egyenlőség” című 12. cikkében foglalkozik a cselekvőképességgel.

„Ki kell emelni, hogy [a CRPD 12. cikke] központi helyet foglal el az egyezmény szerkezetében, és nagy szerepe van számtalan más jog érvényesítésében.”

ENSZ Közgyűlés, Emberi Jogi Tanács (2009), Az ENSZ Emberi Jogok Főbiztoságának tematikus tanulmánya a fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló egyezmény jobb ismertségéről és megértéséről

Szakpolitikai háttér

Miután az EU ratifikálta a CRPD-t, az egyezmény része lett az uniós jogrendnek, és ezzel jogi kötelezettségeket teremtett néhány, uniós hatáskörbe eső területen. A cselekvőképesség korlátozása felveti a megkülönböztetés és az egyenlőség kérdését, ezek pedig az uniós jog által védett alapelvek.

Az EU fontos szakpolitikai dokumentumaiban megjelenik, hogy az uniós intézmények milyen koordinátori szerepet tölthetnek be a cselekvőképesség területén. A 2010–2020-ra szóló uniós fogyatékossgügyi stratégia így fogalmaz: „Az uniós fellépés támogatja és kiegészíti majd az egyenlőséget elősegítő nemzeti politikákat és programokat, például annak ösztönzése révén, hogy a jogképességről szóló tagállami jogszabályok megfeleljenek a [CRPD-ben] foglaltaknak.” Az EU fogyatékossgal foglalkozó magas szintű munkacsoportja 2008-ban kiemelte, hogy a 12. cikk végrehajtása „közös kihívás”, amellyel foglalkozni kell, továbbá hangsúlyozta a CRPD végrehajtásának legjobb mód-szereiről szóló tapasztalatcsere fontosságát.

A FRA azzal segíti a CRPD végrehajtását, hogy elemzést készített a mentálhigiénés problémákkal küzdő és az értelmi fogyatékossgal élő személyek cselekvőképességére vonatkozó nemzetközi és nemzeti szintű előírásokról. Az elemzést a fogyatékossgal élő személyekkel készített interjúkon alapuló kutatás eredményeivel egészítette ki.

Jogi háttér

A törvény előtti egyenlőséghez való jog régóta elismert emberi jogi alapelv, amely a nemzeti és nemzetközi jogi keretrendszerben egyaránt megjelenik.

Az Egyesült Nemzetek Szervezete

A CRPD 12. cikke elismeri, hogy a fogyatékossgal élő személyeket „az élet minden területén másokkal azonos alapon megilleti a jog-, illetőleg cselekvőképesség”, és hogy önmagában a fogyatékossgal nem indokolja a cselekvőképességtől való megfosztást. Ez komoly változást jelent a cselekvőképességhez való viszonyulásban, lehetővé téve a fogyatékossgal élő személyek számára az életük irányítását.

„A [CRPD] bizottság ajánlja [...] [a] helyettes döntéshozattól a támogatott döntéshozatal felé való elmozdulást, amely tiszteletben tartja a személy autonómiáját, akarát és preferenciáit [...]”

A Fogyatékossgal Élő Személyek Jogainak Bizottsága (2012), Záró észrevételek Magyarországról

Az Európa Tanács

A CRPD-t megelőzően elfogadott Európa tanácsi előírások bizonyos feltételek teljesítése és biztosítékok bevezetése esetén megengedik a cselekvőképesség korlátozását. A fogyatékoság megléte önmagában azonban nem indokolja a cselekvőképességtől való megfosztást. Bármely korlátozásnak egyrészt igazodnia kell az egyén körülményeihez, másrészt arányban kell állnia az egyén szükségleteivel.

Az EU-tagállamok

A CRPD hatálybalépése nyomán társadalmi vita indult az EU tagállamaiban a cselekvőképességet szabályozó jelenlegi jogi keretekről. Az uniós tagállamok számára, amelyek már ratifikálták a CRPD-t, kihívást jelenthet, hogy nemzeti jogszabályokat úgy alakítsák át, hogy azok lehetővé tegyék a támogatott döntéshozatali intézkedéseket, azaz a személy autonómiáját, akaratát és preferenciáit tiszteletben tartó intézkedéseket. Az, hogy pillanatnyilag több tagállam dolgozik a cselekvőképességre vonatkozó jogszabály átalakításán, jól mutatja, hogy a CRPD milyen alapvető szemléletváltást tesz szükségessé.

A FRA megállapításai szerint a cselekvőképességre vonatkozóan az EU-tagállamokban jelenleg érvényben lévő jogszabályoknak számos közös vonása van. Szinte minden tagállam azt írja elő, hogy a személy cselekvőképességének korlátozásához az értelmi fogyatékoság vagy mentálhigiénés probléma mellett egy második feltételnek is teljesülnie kell, amely a személy ügyeinek intézésére való „képtelenségéhez” kapcsolódik. A cselekvőképtelenségről hozott döntés után jellemzően gondnokot neveznek ki. A nemzeti jogszabályok mindegyik uniós tagállamban lehetővé teszik a cselekvőképesség korlátozásáról és a gondnok kinevezéséről szóló határozattal szembeni fellebbezést, bár az érintett személy sok tagállamban nem nyújthatja be a fellebbezést, illetve nem vehet aktívan részt az eljárásban.

Személyes tapasztalatok

A FRA mentálhigiénés problémákkal küzdő és értelmi fogyatékosággal élő személyekkel készített interjúi hangsúlyozzák, hogy a cselekvőképességre vonatkozó jogszabályok milyen nagy mértékben befolyásolhatják a fogyatékosággal élő személyek mindennapi életét. A cselekvőképességüktől megfosztott résztvevők közös vonása volt a tehetetlenség érzése.

„Az egészséget a hátam mögött intézték, pedig a jogszerűen ezt nem lett volna szabad.” (69 éves férfi)

A válaszadók, elmondásuk szerint, frusztrációt éreznek amiatt, hogy a gondnok kinevezése után csak korlátozottan dönthetnek saját ügyeikben.

„A cselekvőképességet teljesen korlátozó gondnokság alatt állok. [...] Emiatt nem szavazhatok, és össze sem házasodhatunk.” (53 éves férfi)

Mindezek ellenére csak nagyon kevesen támadják meg a cselekvőképességtől megfosztó határozatot vagy kéri a gondnok leváltását.

„A bíró azt mondta, hogy ha fellebbeznék, akkor felülvizsgálat indulna, utána pedig sok bírósági meghallgatás következne. Ez nekem komoly pszichés megterhelést jelent.” (36 éves nő)

A jövőre nézve

Ezek a megállapítások hasznos bizonyítékként szolgálnak a tagállamok számára, amelyet érdemes figyelembe venniük, amikor jogrendszereiket összehangolják a CRPD követelményeivel. A CRPD szellemének megfelelően ebbe a folyamatba a képviselői szerveik révén a fogyatékosággal élő személyeket is aktívan be kell vonni.

A cselekvőképesség korlátozásából eredő következmények, amelyek kitűnnek az interjúalanyok elmondásából, nyomtérítik a támogatott döntéshozatalon alapuló modellek kidolgozásának fontosságát, amelyek a CRPD-vel összhangban elősegítik a fogyatékosággal élő személyek függetlenségét és autonómiáját.

További információk:

A FRA fogyatékosággal kapcsolatos tevékenységeinek áttekintése:
<http://fra.europa.eu/en/theme/people-disabilities>

Legal capacity of persons with intellectual disabilities and persons with mental health problems (Az értelmi fogyatékosággal élő és a mentálhigiénés problémákkal küzdő személyek cselekvőképességéről) szóló jelentés itt érhető el: <http://fra.europa.eu/en/publication/2013/legal-capacity-persons-intellectual-disabilities-and-persons-mental-health-problems>

E-mail: disability@fra.europa.eu